

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Олена Шільмак,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

УДК 343.98.06

Класифікація методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання

На сучасному етапі розвитку українського суспільства рівень злочинності зростає, як й удосконалюються засоби та способи скоєння правопорушень. Тому методи досудового розслідування також повинні удосконалюватися. Це зумовлює актуальність теоретичного обґрунтування класифікації методів криміналістики.

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень постійно відбувається процес пізнання суті правопорушення. Тому, ми вважаємо, необхідно викласти сучасну класифікацію методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання. Отже, методи криміналістики являють собою систему, яка визначається загальнонауковим, практичним та специфічним рівнями пізнання. Жодну з цих груп методів не можна абсолютизувати, оскільки вони реалізуються в теорії та на практиці досудового розслідування та судового провадження у тісному взаємозв'язку. Тому тільки їхня сукупність та єдність застосування може забезпечити досягнення

цілей криміналістичного пізнання. Теоретичні, практичні та спеціальні методи застосовуються на практиці в органічній єдності, оскільки будь-який спеціальний метод є певною комбінацією теоретичних, практичних та спеціальних методів.

Слід також підкреслити, що дефініції «методи криміналістики» та «криміналістичні методи» мають різне тлумачення. Дефініція «методи криміналістики» за своїм значенням ширше, аніж дефініція «криміналістичні методи». Отже, під методом криміналістики слід розуміти: а) спосіб досягнення мети досудового розслідування та судового провадження; б) сукупність прийомів або операцій загальнонаукового, практичного та специфічного пізнання об'єктів досудового розслідування та судового провадження. Під криміналістичним методом слід розуміти – спосіб виявлення, вилучення, фіксації та дослідження матеріальних джерел інформації під час досудового розслідування та судового провадження.

Проблема класифікації методів увесь час становлення криміналісти-

ки, як науки, обговорюється та дискутується. Класифікаційні системи криміналістичних методів наведені в працях Б. М. Шавера (1938), С. М. Потапова (1946), С. П. Митричева (1960), О. М. Васильєва (1962), В. П. Колмакова (1965), Р. С. Белкіна (1965), М. В. Салтевського (1969), І. Ф. Пантелєєва (1982, 1988), В. Я. Колдіна (1990) та ін. Дискусії щодо цієї проблеми тривають і досі.

Проаналізувавши, наукові надбання вчених щодо класифікації методів криміналістики та узагальнивши їх, ми вважаємо, що методи криміналістики необхідно класифікувати за трьома взаємозалежними, взаємообумовленими та взаємопов'язаними рівнями пізнання, а саме за: загальнонауковим, практичним та специфічним. Отже.

I. Загальнонауковий рівень пізнання забезпечується такими групами методів: 1) загальнологічними (аналіз, синтез, індукція, дедукція, наукова абстракція, узагальнення, аналогія, моделювання, класифікація) та 2) теоретичними (формалізація, аксіоматизація, гіпотетично-дедуктивний).

II. Методи практичного рівня пізнання пов'язані зі збором конкретних даних про об'єкт дослідження з подальшою оцінкою результатів. Також за їх допомогою виявляються й описуються явища, які відбувалися напередодні злочину, підчас процесу скоєння злочину та після нього. До методів практичного рівня пізнання слід віднести: 1) емпіричні (спостереження, експеримент, порівняння, опис), 2) евристичні (мозковий штурм, синектика, колективний пошук оригінальних ідей, евристичні питання, багатовимірні матриці, інверсія, організовані стратегії), 3) опитувальні (бесіда, опитування, розвідувальна бесіда, інтерв'ю), 4) математичні (вимір, обчислення, математичне та геометричне моделювання, реєстрація, ранжування (рангова оцінка), шкалювання).

III. Специфічний рівень пізнання забезпечують такі групи методів, як:

техніко-криміналістичні, тактико-криміналістичні та криміналістичні методи розслідування окремих видів злочинів.

Отже, техніко-криміналістичні методи – це група методів, які забезпечують процес виявлення, вилучення, дослідження, фіксації речових доказів за допомогою певних приладів та пристроїв, тобто інструментарію. Вони поділяються на:

A) оригінальні техніко-криміналістичні методи, тобто ті, що розроблені в криміналістиці. До них слід віднести методи: 1) ідентифікації за матеріальними слідами, 2) виявлення і фіксації слабовидимих або невидимих слідів, 4) встановлення характеристик пострілу слідами основного і додаткового факторів та ін.;

Б) трансформовані техніко-криміналістичні методи, тобто ті методи, що пристосовані та якісно перетворені за рахунок інтеграції природно-наукових, технічних і криміналістичних знань. Серед них слід виділити: хімічні, біологічні, фізичні, фотографічні, кібернетичні, мікроскопічні методи, методи дослідження в ультрафіолетових та інфрачервоних променях тощо.

У залежності від етапу застосування техніко-криміналістичних методів їх можна класифікувати на: 1) польові техніко-криміналістичні методи, тобто це сукупність груп методів, які застосовує слідчий (оперативний працівник, спеціаліст) для виявлення, вилучення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації; 2) лабораторні техніко-криміналістичні методи, тобто це сукупність груп науково-дослідних методів, які застосовує експерт при проведенні судових експертиз.

Отже, до польових техніко-криміналістичних методів виявлення, вилучення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації слід віднести: 1) органолептичні; 2) методи вимірювання: а) органолептичні; б) інструментальні (контактні, безконтактні та комбі-

новані); 3) фотографічні: фіксуючі (панорамний, стереоскопічний, сигналітичний, репродукційний, рефлексний, мікроскопічний); вимірювальні (планово-вимірювальний, перспективно-горизонтальний, перспективно-нахилний, стереофотограмметричний); контрастні (кольорового контрасту, тіншового контрасту, яскравого контрасту) та 4) кінематографічні методи.

До лабораторних техніко-криміналістичних методів дослідження матеріальних джерел інформації слід віднести: 1) фізичні: рентгеноструктурний; радіоактиваційний; нейтронно-активаційний; атомно-абсорбційний; радіовуглецевий; лазерний маспектроскопічний; фотоакустичний метод з лазерним джерелом збудження; акустичного аналізу звукових слідів; аналізу газових слідів та ін.; 2) хімічні методи дослідження речових джерел інформації: полярографічні методи; хроматографічні методи; спектральні методи; 3) біологічні методи дослідження речових джерел інформації: ботанічний; спорово-пилковий; іхтіологічний; орнітологічний; вірусологічний; бактерологічний; мікологічний; генної інженерії; гістологічний; ембріологічний; ольфакторний тощо; 4) мікроскопічні методи дослідження; 5) методи дослідження в ультрафіолетових променях (УФП); 6) методи дослідження в інфрачервоних променях (ІЧП); 7) кібернетичні методи; 8) фотографічні лабораторні методи: методи фотозйомки в невидимих променях спектра (в інфрачервоних, ультрафіолетових і рентгєнівських променях); кольоророзрізняльні; голографічні; електрографічні; термографічні; радіографічні.

Слід наголосити, що зазначена класифікація специфічного рівня пізнання не є повною. У залежності від слідів, які необхідно виявити, зафіксувати, вилучити та дослідити техніко-криміналістичні методи розширюють свої межі. Отже, до техніко-криміналістичних методів виявлення слідів рук слід віднести: 1) фізичні методи: візуально-оптичні

(рефлексне освітлення, тіньове освітлення, зустрічне освітлення, освітлення слідів променями світла з різною довжиною хвилі); люмінесцентні методи, порошкові методи, метод виявлення латентних слідів рук з використанням кіптяви, метод термовакуумного напилення, електролітичний метод; 2) фізико-хімічні методи виявлення слідів рук: метод обкурювання парами йоду, метод радіоактивних ізотопів, метод антрапілової кислоти, метод ціанакрилових з'єднань, хімічно-порошковий метод; 3) хімічні методи виявлення слідів рук: нінгідринний метод, метод азотнокислого срібла, метод алоксану, метод ортотолідину.

До техніко-криміналістичних методів встановлення наявності крові на досліджуваному об'єкті відносяться:

I. Орієнтовні методи: дослідження в ультрафіолетових променях, проби з перекисом водню, проби з люміналом, проби з бензидином.

II. Доказові методи: спектральний і мікроспектральний методи, емісійний спектральний аналіз, метод хроматографії.

На озброєнні судово-медичного експерта є попередні і доказові техніко-криміналістичні методи дослідження сперми:

1. Попередні (орієнтовні) методи дослідження плям: метод огляду неозброєним оком або за допомогою лупи; метод дослідження в ультрафіолетовому світлі, фітоагглютінаційний метод (із застосуванням картопляного соку).

2. Доказові методи морфологічного дослідження: метод забарвлення сперматозоїдів без вилучення їх з плями, метод обробки концентрованою сірчаною кислотою та інших вирізок, узятих безпосередньо з підозрілої плями, метод забарвлення сперматозоїдів після їх вилучення з плями.

Для встановлення наявності вагінальних виділень використовують такі техніко-криміналістичні методи:

1. Орієнтовні методи: мікроскопічний метод, метод визначення кі-

лькісного змісту глікогену в клітинах слизової оболонки піхви, метод визначення епітеліальних клітин піхви за особливостями розташування в них статевого хроматину.

2. Доказові методи для визначення ферментної активності досліджуваного матеріалу.

До техніко-криміналістичних методів визначення сечі слід віднести: метод ультрафіолетового опромінення, хімічний метод визначення сечовини, метод визначення креатиніну.

Таким чином, у залежності від процесу виявлення, вимірювання, фіксації, вилучення та дослідження певних слідів, специфічні техніко-криміналістичні методи набувають іншої класифікації.

Друга група специфічних криміналістичних методів – це тактико-криміналістичні. Тактико-криміналістичні методи – це група взаємопов'язаних методів, які забезпечують ефективність проведення слідчих (розшукових) дій; способи доказування; процес визначення лінії поведінки суб'єктів та об'єктів судового розслідування тощо. Вони поділяються на:

1. Оригінальні тактико-криміналістичні методи, тобто ті, що розроблені в криміналістиці. Серед них слід виділити: методи проведення огляду місця події (концентричний, ексцентричний, фронтальний), методи дослідження об'єктів під час огляду місця події (статичний, динамічний), методи здійснення огляду місця події у залежності від пересування злочинця (суб'єктивний, об'єктивний) та ін.

2. Трансформовані тактико-криміналістичною методами тобто ті методи, що пристосовані та якісно перетворені за рахунок інтеграції психологічних, соціологічних і криміналістичних знань. Серед них слід виділити методи: психодіагностики, навіювання, пояснення, переконання, бесіди, опитування, інтерв'ю, правомірного примусу (фізичного та психологічного), криміналістичної ідентифікації, криміналістичної рефлексії, криміналістичного прогнозування та ін.

Оригінальні та трансформовані тактико-криміналістичні методи забезпечують способи проведення слідчих (розшукових) дій. Отже, до них належать методи:

I. Методи огляду місця події. Провідними методами огляду місця події є:

1.1. Методи проведення огляду місця події:

А) концентричний – полягає в тому, що проведення огляду здійснюється по спіралі – від периферії до центру місця події, під яким розуміється звичайно найважливіший об'єкт (труп, зламаний сейф та ін.), тобто умовна точка;

Б) ексцентричний – полягає в тому, що проведення огляду здійснюється від центру місця події до його периферії;

В) фронтальний – полягає в тому, що проведення огляду здійснюється від однієї межі певної площі, прийнятої за вихідну, до іншої, тобто лінійний огляд площ.

1.2. Метод дослідження об'єктів під час огляду місця події:

А) статичний метод – полягає в тому, що об'єкти оглядаються в тому ж положенні, в якому вони виявлені;

Б) динамічний метод – полягає в тому, що початкове положення обстежуваних предметів змінюється: вони можуть розкриватися, розбиратися тощо.

1.3. Методи здійснення огляду місця події у залежності від пересування злочинця:

А) суб'єктивний – полягає в тому, що слідчий як би йде по шляху руху злочинця (це фактично вибіркового огляду);

Б) об'єктивний – полягає в тому, що відбувається огляд місця події цілком незалежно від того, як пересувався по ньому злочинець (це суцільний огляд).

II. Методи слідчого експерименту. Провідними методами слідчого експерименту є:

2.1. Експериментальний метод – полягає в тому, що під час слідчого експерименту слідчий створює певні

умови, які необхідні для а) перевірки можливості сприйняття будь-якого факту, явища, тобто можливості особи бачити, чути або іншим чином сприймати певний факт; б) перевірки можливості здійснення якої-небудь дії (наявності у особи певних професійних та інших навичок); в) перевірки можливості існування якогось явища; г) перевірки можливості існування окремих обставин, деталей розслідуваної події; є) перевірки механізму утворення слідів, виявлених в ході попереднього розслідування.

2.2. Метод моделювання – являє собою процес побудови, вивчення і використання моделей пізнаваних об'єктів і систем пізнання у кримінальному судочинстві.

III. Методи обшуку. Провідними методами обшуку є:

3.1. Методи способів обстеження:

А) суцільний метод – полягає в тому, що відбувається чергове обстеження всього приміщення і всієї території відкритої місцевості та всього, що знаходиться на об'єкті;

Б) вибірковий метод – полягає в тому, що обстежується певна частина місць, де передбачається найімовірніше знайти шукані об'єкти (з урахуванням їх розмірів, особливостей та ін.);

3.2. Методи пошуку:

А) одиночний – проводить безпосередньо слідчий;

Б) груповий – слідчий проводить обшук з іншим слідчим або оперативними працівниками).

3.3. Методи обстеження:

А) метод паралельного обстеження - доцільно в тому випадку, якщо приміщення, в якому відбувається обшук просторе, не захищене речами;

Б) метод зустрічного обстеження – один з учасників обстежує приміщення направо від входу, інший - наліво, а зустрівшись, переходять до пошуку в центрі.

IV. Методи виїмки. Провідними методами виїмки є:

4.1. Переконавання – наполегливе пояснення слідчим необхідності доб-

ровільної видачі предметів, документів або цінностей, які вказані у постанові.

4.2. Правомірного примусу – якщо особа відмовляється видати предмети і документи, що підлягають вилученню, то слідчий у відповідності до законодавства здійснює виїмку примусово.

V. Методи допиту. Провідними методами допиту є: криміналістична рефлексія; психодіагностика особливостей характеру, стилів поведінки учасників кримінального провадження; методи виявлення та подолання неправдивих показань; методи отримання інформації (бесіда, опитування, інтерв'ю), методи психологічного впливу (навіювання, пояснення, переконання) тощо.

До методів активного психологічного впливу потрібно додати методи: регулювання (поведінки, взаємин, ставлення тощо), формування та спрямування поведінки об'єкта досудового розслідування та його діяльності та методи психологічного забезпечення (наприклад, психологічна підтримка потерпілого, свідків тощо).

VI. Методи очної ставки. Провідними методами очної ставки є: пояснення, переконання, опитування, маскування цілі, криміналістичної рефлексії, методи виявлення та подолання неправдивих показань, криміналістичного спостереження, криміналістичного прогнозування тощо.

VII. Методи пред'явлення для впізнання. Провідними методами пред'явлення для впізнання є:

7.1. Криміналістична ідентифікація – полягає у тому, що слідчий пропонує свідку, або потерпілому, підозрюваному чи обвинуваченому оглянути пред'явлені йому подібні об'єкти, та подумки зіставити їх ознаки з відбитками, що залишилися у його пам'яті, а потім приймає рішення щодо їх наявності або відсутності, тотожності або групової приналежності.

7.2. Криміналістичне спостереження – за поведінкою та психофізичними реакціями учасників слідчої (розшукової) дії.

7.3. Переконавання – наполегливе пояснення слідчим необхідності прийняття участі у цій слідчій (розшуковій) дії.

7.4. Правомірний примус – слідчий попереджає про відповідальність за дачу неправдивих показань.

7.5. Сугестивний метод – слідчий навіює спокій та необхідність прийняття рішення про участь у цій слідчій (розшуковій) дії.

7.6. Опитування – слідчий задає учаснику цієї слідчої (розшукової) дії уточнюючі та деталізуючі запитання.

VIII. Методи затримання підозрюваного. Провідними методами затримання підозрюваного є:

8.1. Метод фізичного примусу – у відповідності до законодавства застосування фізичної сили при спробі підозрюваного чинити опір, при втечі.

8.2. Переконавання – наполегливе пояснення слідчим необхідності необхідності припинити опір та здатися.

8.3. Сугестивний метод – слідчий навіює необхідність припинити опір та здатися.

8.4. Метод пояснення – слідчий пояснює причини затримання, пояснює міру покарання у разі опору підозрюваного.

Третя група специфічних криміналістичних методів – криміналістичні методи розслідування окремих видів злочинів, тобто це група методів криміналістичної методики. Криміналістичні методи розслідування окремих видів злочинів – це група взаємопов'язаних методів, які дозволяють мобільно визначити оптимальні шляхи розслідування конкретного злочину, на основі науково обґрунтованих узагальнених алгоритмів слідчої, експертної та судової практики стосовно окремого виду злочину.

Провідними криміналістичними методами розслідування окремих видів злочинів є методи:

А) обробки фактичних даних щодо конкретного виду злочину, тобто: методи кількісного аналізу – група методів математичної обробки

даних, методів статистики; та методи якісного аналізу – диференціація фактичного матеріалу по групам, опис типових і виняткових випадків;

Б) інтерпретаційний, тобто:

– стадіальний метод, який дозволяє інтерпретувати весь фактичний матеріал в термінах розвитку, виділяючи фази, стадії розвитку, а також критичні моменти становлення, у результаті чого встановлюються «вертикальні» зв'язки між рівнями розвитку;

– структурний метод, який дозволяє встановити «горизонтальні» зв'язки між різними об'єктами дослідження та їх елементами, при цьому застосовуються звичайні методи класифікації і типологізації;

В) узагальнення фактичних даних щодо окремого виду злочину – дозволяє структурувати необхідну інформацію стосовно криміналістичної характеристики окремого виду злочину шляхом врахування статистичних даних;

Г) алгоритмічний метод – базується на професійному досвіді та на науково обґрунтованих узагальнених алгоритмів слідчої, експертної та судової практики стосовно окремого виду злочину. Суть цього методу полягає у тому, що суб'єкт досудового розслідування використовує при розслідуванні злочинів типові зразки розслідування, тобто алгоритми. Реалізується даний метод у формі завдань, що виконуються за алгоритмом або у формі пошуку нового алгоритму. В основі алгоритмічного методу лежить передача алгоритму дії іншим суб'єктам досудового розслідування у формі інструктажу про цілі, завдання, способи виконання майбутнього завдання (що і як робити, навіщо).

Таким чином, суб'єкти правозастосовної діяльності використовують алгоритмічний метод для визначення криміналістичної характеристики злочину, тобто: а) способу вчинення злочину, б) предмету злочинного посягання, в) слідової картини злочину, г) особи потерпілого та особи

злочинця, д) місця, часу, обстановки вчинення злочину. Алгоритмічний метод розслідування та розкриття злочинів не є особливо креативним, однак його застосування допомагає на перших порах заощадити час та розпочати негайно досудове розслідування або вжити профілактичні заходи.

Застосування криміналістичних методів розслідування окремих видів злочинів безпосередньо залежить від результатів оперативно-розшукової діяльності щодо конкретного злочину, аналітичних матеріалів про оперативну обстановку в тому чи іншо-

му регіоні, наявності, чисельності та структури організованих злочинних груп і співтовариств, методів їх діяльності тощо; а також залежить від якості науково обґрунтованих узагальнень щодо типових дій під час досудового розслідування.

Таким чином, підводячи підсумок, слід зазначити, що зазначена класифікація методів криміналістики відображає складність процесу досудового розслідування та судового провадження, однак, вона й вказує на множинну варіативність можливості їх застосування.

Список використаних джерел

1. *Золотарев В. М.* Методы исследования материалов фотоники: элементы теории и техники. Учебное пособие / В. М. Золотарев. - СПб: СПбГУ ИТМО., 2008. - 275 с.
2. *Криміналістика* (криміналістична техніка) : курс лекцій / за ред. П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський. - К.; - 2001. - 432 с.
3. *Корниенко Н. А.* Следы человека в криминалистике / Н. А. Корниенко. - СПб.: Питер, 2011. - 352 с.
4. *Коренман И. М.* Аналитическая химия чистых концентраций / И. М. Коренман. - М., 1967. - 168 с.
5. *Вещественные доказательства: Информационные технологии процессуального доказывания* / Под общ. ред. д. ю. н., проф. В. Я. Колдина. - М.: Издательство НОРМА, 2002. - 768 с.
6. *Пименов М. Г.* Теоретические и методические основы судебно-генетической экспертизы тканей и выделений человека: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / М. Г. Пименов. - М., 2013. - 27 с.
7. *Прокопенко О. В.* Нейтронно-активаційний аналіз: можливості застосування в наукових криміналістичних дослідженнях / О. В. Прокопенко // Вісн. Київ. ун-ту. Юрид. науки. - 2004. - № 56-59. - С. 50-51.
8. *Шепитько В. Ю.* Криминалистика: курс лекцій. / В. Ю. Шепитько. - Издание второе, переработанное и дополнительное. - Х.: ООО "Одиссей" 2006. - 368 с.

Цільмак О. М. Класифікація методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання

Автор у статті виклав класифікацію методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання. На думку автора, методи криміналістики необхідно класифікувати за трьома рівнями пізнання, а саме за: загальнонауковим, практичним та специфічним. Зазначені рівні пізнання є взаємозалежними, взаємообумовленими та взаємопов'язаними.

Ключові слова: класифікація, метод криміналістики, криміналістичний метод, загальнонауковий, практичний, специфічний, рівень пізнання.

Цильмак А. Н. Классификация методов криминалистики в соответствии с уровнями познания

Автор в статье изложил классификацию методов криминалистики в соответствии с уровнями познания. По мнению автора, методы криминалистики необходимо классифицировать по трем уровням познания, а именно: общенаучным, практическим и специфическим. Указанные уровни познания взаимосвязаны, взаимообусловлены и взаимозависимы.

Ключевые слова: классификация, метод криминалистики, криминалистический метод, общенаучный, практичный, специфический, уровень познания.

Tsilmak O. Classification of criminalistics in accordance with the levels of knowledge

The author in the article outlined the classification methods of criminalistics, in accordance with the levels of knowledge. According to the author, the methods of criminalistics should be classified in three levels of knowledge, namely: general scientific, practical and specific. These levels of knowledge are interrelated, interdependent and interrelated.

Key words: classification, method of criminalistics, criminalistic method, general scientific, practical, specific level of knowledge.